

Serap Sunay,

Hemşinli Mehmed Ali Paşa: Tanzimat Muhaliği ve Hanedan Damadı,

İstanbul: Timaş Akademi, 2023, 477 s., ISBN: 978-605-08-4687-4

II. Mahmud'un saltanatı döneminde Yeniçeri Ocağı lağvedildikten sonra Osmanlı bürokrasisi birbiri ile rekabet halindeki iki farklı zümrenin ortaya çıkışına sahne olmuştur. Bu kutuplaşmanın bir tarafı sarayın merkezi gücünün devlet işlerinde ağırlığını savunan bir grup iken, diğer tarafı reformcu bürokratların temsil ettiği dış politikada etkinliği malum olan bir topluluk idi. Reşid Paşa'nın liderliğindeki ikinci zümre hakkında mevcut literatürde mebzul miktarda araştırma vardır. Aynı cümleyi saray ya da Mabeyn grubu olarak tabir edilen camia için söyleyebilmek ise pek mümkün olmasa da gün geçtikçe buradaki boşluğu doldurmaya çalışan ürünlerin ortaya çıkması sevindirici bir gelişme olarak karşımızda duruyor.

“Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)” başlıklı 2015 yılında tamamlanan doktora tezini gözden geçirip geçtiğimiz aylarda neşreden Sayın Sunay'ın çabası bu hususta mühim bir mevkii işgal etmektedir. Balıkesir Üniversitesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmalarına devam eden Sunay'ı, Osmanlı Arşivi evrakına dayalı kaleme aldığı “II. Abdülhamid Döneminde Balıkesirli Mülki Görevliler Hakkında Bir İnceleme (Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre 1789-1909)” adını taşıyan yüksek lisans tezinden tanıyoruz. 2007 yılında, eğitim tarihçisi Sayın Prof. Dr. Adnan Şişman'ın danışmanlığında tamamlanan ve henüz yayınlanmamış olan bu tez, Balıkesirli memurları terâcim-i ahval geleneği içerisinde ele alarak Hamidiye bürokrasisinin taşradaki vaziyetine dair bilgi veren titiz bir çalışmaydı. Sunay, *Hemşinli Mehmed Ali Paşa* eserinde de aradan geçen birikim dolu bir müddetten sonra aynı özeni birkaç kat fazlasıyla sergiler.

Kitap içindekiler, bir önsöz, tablolar listesi ve kapsamlı bir kısaltmalar dizininin sonra “Saray Hiziplerinin İktidar Mücadeleleri ve Avrupalı Devletlerin Müdahaleleri” başlıklı bir girişle başlar. Literatür değerlendirmesini kapsayan ön sözünde tarihyazımında belirgin bir biçimde görülen reformistlere yönelik çalışma eğilimine itiraz eden Sunay, araştırmaların ufkunun genişletilmesi amacıyla muhalif şahsiyetlerin de incelenmesi zaruretine işaret eder. Osmanlı Devleti'nin kadim yapısı kabuk değiştirirken önemli görevler üstlenen Sadrazam Mehmed Ali Paşa'nın biyografisi de buradan hareketle önem kazanır. Saray kanadına mensup bu ismin Türkgeldi ve İbnülemin gibi yetkin tarihçilerin kısa özgeçmiş içeren

etütleri dışında bir araştırmaya pek konu olmamış olması, bir ilgisizliğin bulunduğu delildir.¹ Sunay'ın monografisi en başta bu kayıtsızlığın üstüne gider ve yüzeysel bir şekilde anılan sadrazama dair hatalı bilgileri düzeltip mevcudu tazeler.

Giriş kısmında Mehmed Ali Paşa'nın saray ve Babiali arasındaki iktidar denkleminde Reşid Paşa'nın karşısında konumlandırılmasından yola çıkarak mukayeseler yapan Sunay, iki paşayı ilk bakışta ağır gelebilecek bazı sıfatlarla anar. Kindar, intikamcı ve ikbal düşkününü gibi bu sıfatlar orta yerden söylenmemiştir. Paşaların birbirleri aleyhinde yazdığı/yazdırdığı hiciv risaleleri ile şiddetlenen rekabetlerinin uzun ve ibret-âmiz bir öyküsü vardır. Bu çatışmanın Sultan Abdülmecid tarafından da tahrik edilerek ülkenin bağımsızlığı açısından endişe verici düzeye getirildiği düşünülürse Sunay'ın tespitleri makul seviyede ölçülü bir değerlendirmedir. Zira dönem içerisinde emsaline sıkça rastlanan ve şahsî hesaplaşmaya dayanan ayrışmanın Butrus Ebu-Manneh'in de belirttiği gibi tek "hayırlı" neticesi iki kıymetli devlet adamına (Âli ve Fuad paşalar) ikbal kapılarını açmasıydı.²

Beş bölümden oluşan eserin birinci kısmında Mehmed Ali Paşa'nın insanî yönü olan memleketi, kökeni, ailesi, şahsiyeti, gücünün kaynakları, idari sisteme bakışı, ölümü ve mal varlığı hususları ele alınmıştır. Eserin adında vurgulanan Mehmed Ali'nin Hemşinliliği, bir şecereyle detaylandırıldıktan sonra hemşerilerinden gördüğü alaka açıklanmıştır. Babasıyla İstanbul'a gelen Mehmed Ali'nin Kaptanıderya Ahmed Paşa'nın himâyesine ve oradan da Osmanlı bürokrasisine girmesi ile ilgili süreçte bilgi yetersizliğinin olduğuna dikkat çeken Sunay, biyografi tarihçiliğimizde yaygın görülen bir problemin bir başka veçhesini hatırlatır. Mehmed Ali'nin ümmî olduğu iddialarına da yer verip eğitimin önemine inandığına değinir.

Mehmed Ali Paşa'nın talihinin döndüğü esas noktanın Sultan Abdülmecid'in kardeşi ve hanedanın nâfiz kadını Adile Sultan ile evliliği ile başladığını ifade eden Sunay, Paşa'nın atamalarında eşinin kardeşlerine yaptığı baskının mühim bir yeri olduğunu ispat eder. Mutlu bir evliliği olsa da hanedan kurallarına aykırı olduğunu bile bile Paşa'nın sultanın üzerine evlenmesini eşinden aldığı üstü kapalı onaya yorar. Mehmed Ali Paşa'nın şahsiyetine dair pek çok olumsuz özelliğinden

1 Ali Fuat Türkgeldi, "Damat Mehmed Ali Paşa", *Maruf Simalar*, haz. Selçuk Akşin Somel ve Mehmet Kalpaklı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013); İbnülemin Mahmut Kemal İnal, "Mehmed Ali Paşa", *Son Sadrazamlar*, c. I (İstanbul: Dergâh, 1982).

2 Butrus Ebu-Manneh, "Âli ve Fu'ad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri (1855-1871)", çev. Fatih Yeşil, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: İş Bankası, 2011), s. 477-490.

bahseden Sunay, yakışıklı ve çapkın olmasının yanında cömertliğini de anar. Cına yet azmettiricisi olduğu rivayetlerine şüpheyle yaklaşır. Paşa'nın iktidarda uzun süre tutunabilmesini ve reformistlerin aksine yabancı elçiliklere çok fazla dayanmadan ayakta kalabilmesini Adile Sultan'ın desteği ve askerî makamlardan aldığı güce bağlar. Mehmed Ali Paşa, gayrimenkul zengini olduğu gibi para vakfı gibi İslam hukukunda yeri tartışmalı bir hayır eserinin sahibi olmaktan da çekinmemiştir.

Eserin ikinci bölümünde Paşa'nın saraydan başlayıp vezarete nail olduğu dönemde Babıali'deki idari görevlerini irdeleyen Sunay, hanedan damadı bir şahsın yükseliş evreleriyle ilgili ipuçları verir. Sultanın en yakınında göreve adım atan Mehmed Ali, zaman içerisinde askerî kurumların başına geçecek kadar güven elde eder. Serasker Rıza Paşa'nın himâyesinde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeliğinden Tophane-i Âmire müşirliğine geçip başkent in güvenliği konusunda kritik bir mevkie yükselir. Bu sırada onun Polis Meclisi ve Tophane-i Âmire Askerî Meclisi'nin kuruluşuna ön ayak olduğunu açıklayan Sunay, bir kısmı kendisine bağlı yabancı müşavirlerle çatışmalarının şahsî husumetten çok bu şahısların yetkilerini aşmasıyla bağdaştırır.

Mehmed Ali Paşa'nın bu bölümdeki üç kaptanıderyalık vazifesi ise yerinde bir tasvir ile büyük icraatlar yapıldığı bir dönem şeklinde yansıtılmamıştır. Zira Navarin ve Mısır olaylarından dolayı muazzam bir zarar gören Osmanlı donanması için atılım yapılacak ne bir konjonktür ne de mali kaynak vardı. Fakat bu hakikat Sunay'ı Paşa'nın faaliyetlerini irdelemekten alıkoymamış ve çeşitli örneklerle bu vazifeleri aydınlatmaya çalışmıştır. Bahriye Meclisi'nin teşkilinin yanında Paşa'nın donanmanın tamir ve inşası ile meşgul olduğunu kaydeden Sunay, tersane borçlarını kâbus olmaktan çıkardığını, iç tüzük hazırlatarak (*bahriye nizamnamesi*) personelini hukuka bağladığını ve savaş malzemelerinin ülkede üretilmesini destekleyerek değerli işlerin üstesinden geldiğini söyler.

İlk seraskerliğinde Paşa'nın Tanzimat'ın Bosna'da tatbikini izlediğini belirten Sunay, en zorlu görevlerinden birinin 1848'deki Macar İhtilali'ni bahane ederek Eflak ve Boğdan'a giren Rusya'nın tahliyesi olduğunu anlatır. Ayrıca askerlerine okuma-yazma şartı getirdiğine değindiği Paşa'nın personelin moral ve motivasyonuna önem verdiğini, seraskerlik içerisinde bir kütüphane yaptırdığını ve kışlaların yapısını gözden geçirip taşrada vezirlerin maiyetlerine personel sağlamak için bir emir çavuşları bölüğünü kurdurduğunu ekler.

Eserin üçüncü bölümü Mehmed Ali Paşa'nın sadarete getirilişinden sonra iç ve dış siyasette gelişen hadiselerle ayrılmıştır. 1852-1853 arasında devlet mali buhranla boğuşurken başarıyla sağlanan bir dış borç sürecini Ahmed Fethi Paşa ile önlediği bilinen Paşa'nın Kırım Savaşı'nın arifesinde ülkenin mali itibarına hâlel

getirecek işlere dâhil olması talihsiz bir vakadır. İçeride yeterli muhalifi yokmuş gibi tahvil sahibi yabancı yatırımcının tepkisini de toplaması konumunu önemli ölçüde sarsar. Bu bağlamda Paşa'nın ülkenin itibarını tamamen düşünmediği iddialarına itiraz eden Sunay, tahvil sahiplerine ödenecek tazminata katkı sağladığını hatırlatır. Ayrıca kur dengesizliği ve bankacılığa dair teşebbüslerden de bahseden tarihçi, Paşa'nın bu meselelerdeki rolüne dair tatminkâr veriler sunmasa da iki alanda da yeni gelişmelerin yaşandığı inkâr edilemez.

Mehmed Ali Paşa'nın sadaretinde en büyük hasmı Reşid Paşa ile çekişmesine kaldığı yerden devam ettiği görülür. Bu mücadeleyi Sarraf Cezayirlioğlu Mıgırdıç'in Dersaadet Bankası'na olan borcundan dolayı dönemin kaynaklarına da yansıyan hapsedilmesi hadisesi üzerine bina eder Sunay. Reşid Paşa'nın şahsî kasası bilinen kreditora olan borcundan dolayı müsrif olarak anılması ve sadrazamın azamî ölçüde bu durumdan faydalanmaya çalışması iç siyaseti gerginleştirir. Mehmed Ali Paşa'nın ikbalinin dış borç sürecinden sonra ikinci kez daha güçlü sarsılması ise Karadağ'ın Osmanlı askerlerince işgal edilmesi ile gelişir. Kendisini prens ilan eden Vladiko II. Danilo'ya "haddini" bildirmek isteyen sadrazam, Avusturya'nın şiddetli tepkisine aynı oranda karşılık veremez. Üstelik bir de Kudüs'teki mukaddes kiliselere ait anahtarların Latinlere verilmesiyle Rusya ile başlayan sürtüşmeler makamını korumasını güçleştirir.

Eserin dördüncü bölümünde Mehmed Ali Paşa'nın Kırım Savaşı'nda üstlendiği kritik bir görev olan ikinci seraskerliğine değinilir. Bu süreçte Paşa'nın askerî hazırlıkları şüpheye mahal vermeyecek şekilde yapmaya gayret ettiğini belirten Sunay, savaşın öncesinde ricalin ikiye bölünmesini siyasi açıdan ele alır. Tarihyazımında barışı savunanların karşısına konulan Mehmed Ali Paşa'nın madde menfaat uğruna savaşı kışkırttığı iddialarını mesnetsiz olarak niteler. Ayrıca onun muharebe isteyen medrese talebelerinin kıyamlarının tek tertipçisi olduğu rivayetini tam manasıyla çürütemese de -Reşid Paşa'nın mahmîsi Cevdet Efendi (Paşa) gibi- başka güç odaklarının hadise ile ilişkisine dair başka kaynaklarda yer almayan özgün bilgiler sunar. Ancak softaların seraskerlikçe tutuklanıp sürülmelelerine rağmen Mehmed Ali Paşa'ya üstüne yapışan imajı atmak nasip olmadığı gibi Reşid Paşa'nın ortaya attığı tatbik-i mühür meselesiyle³ rüşvet aldığı iddialarının sonucunda Kastamonu'ya sürgünü kaçınılmaz olur.

3 Sunay, Cezayirlioğlu Mıgırdıç'in incelenen hesaplarında Mehmed Ali Paşa'ya atfedilen bir mühür dolayısıyla yapılan suçlamaları ayrı bir makalesinde irdelemiştir (Serap Sunay, "Tan-zimat Meclisi'nde Görülen İlk Rüşvet Davası: "Tatbik-i Mühür" Meselesi ve Perde Arkası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33 (2015), s. 87-114).

Eserin beşinci ve en son bölümü Mehmed Ali Paşa'nın ölmeden önce yerine getirdiği kaptan-ı deryalıkları hakkındadır. Sunay'a göre Paşa'nın eski mevkiine dönüşü reformlardan çekilişin bir alameti olarak görülmüş ve İngiliz elçi Stratford Canning başta olmak üzere diplomatik çevrelerin tepkisini çekmiştir. 1861'de Abdülaziz'in tahta geçişini destekleyen Paşa'nın hem bundan dolayı hem de Reşid Paşa'nın 1858'deki ölümüyle eski kutuplaşmaları bir kenara bıraktığı bilirse de tartışmaların odağında bir müddet daha kaldığı vurgulanmıştır. Tersane-i Âmire'de büyük bir havuz inşa edilmesi, mühimmat üretiminde dışa bağımlılığın azaltılması ve deniz fenerlerinin yaygınlaştırılması haricinde adından söz ettiren faaliyetlerine pek rastlanmadığı kaydedilmiştir.

Sunay'ın olay örgülerinin bütününe kucaklayıcı ve özetleyerek çözümleyen bir bölümle sona erdirdiği eserin kaynakları zengindir. 19. yüzyıl Osmanlı ricalinin hayatları kaleme alınırken yararlanılması elzem olan iki harici kaynak türü, İngiliz ve Fransız arşivleri, Osmanlı Arşivi evrakı ile mukayeseli olarak metne yansıtılmıştır. Ayrıca dönemin yerli ve yabancı basınından da kâfi miktarda faydalanılmış ve dijital referanslara başvurulmuştur. Bu bağlamda bir nakısa olmasa da yüzyıl biyografilerinin zaman zaman mehazı görülen sahafiyeye malzemenin eksikliğinin fark edilebildiği gözlemlenebilir. Ancak bu kaynak çeşidi için ülkemizde bir veri tabanının olmayışı, malzemenin dağınıklığı ve en önemlisi Mehmed Ali Paşa ile ilgili belgelerin var olup olmadığı noktasındaki belirsizliğin bu eksikliğin meşruiyet zeminini oluşturabileceği hatırlanmalıdır.

Hasan Ali Çakmak
Bitlis Eren Üniversitesi